

<http://tolstoy.ru/online/90/65/>

7. Толстой Л.Н. Путь жизни // Толстой Л.Н. Полн. собр. соч. — М. 1956. — Т. 45. [электронный ресурс] режим доступа: <http://tolstoy.ru/online/90/45/>
8. Толстой Л.Н. Смерть Ивана Ильича // Толстой Л.Н. Полн. собр. соч. — М. 1936. — Т. 26. [электронный ресурс] режим доступа: <http://tolstoy.ru/online/online-fiction/smert-ivana-ilyicha/>

У статті аналізуються особливості світогляду Л.М. Толстого. Питання про сенс людського існування, моральний вибір та долю людини письменник вважав найважливішими та головними світоглядними питаннями. Велич Толстого полягає в тому, що основну тезу філософського песимізму про людське життя як зло та нісенітницю він обернув на тезу філософського альтруїзму про зло та нісенітницю егоїстичного життя. Вихід з глухого кута песимізму для нього пов'язаний з подоланням егоїзму, перетворенням гуманності та любові на основний сенс людського життя.

Ключові слова: сенс життя, світогляд, гуманізм, альтруїзм, любов

The article devoted to analyzes the peculiarity of the worldview of Leo Tolstoy. The writer considered the questions about the meaning of human existence, its moral choice and fate as to be the most important and main worldview issues. The greatness of Leo Tolstoy is to turn the main thesis of philosophical pessimism about human life as evil and nonsense into the thesis of philosophical altruism about the evil and nonsense of selfish life. The exit of the impasse of pessimism for him coincides with overcoming egoism, turning humanity and love into the main meaning of human life.

Keywords: meaning of life, worldview, humanism, altruism, love

Володимир Хміль,
Тетяна Хміль
(м. Дніпро)

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ СТЕРЕОТИПИ В ГУМАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

В Україні відбуваються дуже складні соціально-політичні та культурні процеси іноді протилежної спрямованості, що вимагає формулювання принципових положень, які визначають базові основи ставлення людини до світу. Такою основою, на нашу думку, має виступати концепт гуманізму, що дозволяє знаходити спільні позиції в розв'язанні протистоянь у сучасних суспільних процесах.

Сьогоднішній етап існування української держави співпадає з розвитком міжнародного гуманістичного руху, який заснований програмними документами, найбільш відомими серед них є «Гуманістичний маніфест — II» (1973), [1], «Декларація світського гуманізму» (1980) [2] та «Гуманістичний маніфест — 2000» (1999) [3].

Доречно згадати перший Гуманістичний маніфест, написаний ще у 1933 році провідними ученими та громадськими діячами Європи і США, де затверджені ідеї природного походження людини, а також соціальних цінностей, які лежать в основі культури та соціального прогресу. Перший маніфест визнавав неспроможним для існування суспільство, котре спрямоване на отримання надприбутків, що суперечать формуванню соціально орієнтованої економіки. У маніфесті також проголошені ідеї «релігійного гуманізму» здатного подолати моральні суперечності між традиційними теїстичними інституціями та світською культурою. З цієї метою релігія має сформулювати свої надії та плани в світлі наукового духу, оскільки відомо, що мораль не може бути досягнута науковою рефлексією. Вона зберігає свою таємничу сутність, яка охоплюється релігійним досвідом та має трансцендентальну природу.

Однак на сьогоднішній день ідеї першого маніфесту залишилися на рівні декларацій, оскільки ставити певні завдання перед релігією, принаймні, некоректно. Релігія і наука мають різну світоглядну базу, як наслідок — об'єднання ідеологій є неможливою справою. Щодо гуманізму, то поєднання його з релігією

і наукою — це спроба знайти спільне між релігійним і світським, як форм виразу найкращих досягнень людського духу і розуму, але їх моральний зміст завжди зберігається через співвідношення мети та засобів його досягнення.

Другий Гуманістичний маніфест проголошує вищою цінністю гідність особистості, власна свобода якої передбачає відповідальність, базується на ідеях захисту прав людини та демократичних цінностей, вказуючи на необхідність подолання будь-яких антагоністичних суперечностей між людиною, суспільством та державою, засуджує прояви релігійної та класової нетерпимості, расизм, тоталітаризм. Принципи цього Маніфесту склали ідеологічну основу діяльності ООН у наступні десятиліття.

Визначним кроком щодо створення новітньої концепції розвитку людства став Гуманістичний маніфест 2000 року, як заклик до нового планетарного гуманізму. Він базується на засадах «Загальної декларації прав людини», включає такі положення:

1. Людство має прагнути того, щоб здолати голод, злидні й забезпечити усім гідне житло та охорону здоров'я.

2. Суспільство повинно забезпечити економічну безпеку, гідний заробіток для кожної людини.

3. Кожен з нас має бути захищеним суспільством від будь-яких невинуватених збитків, загрози існуванню чи смерті.

4. Люди повинні мати право за власним вибором створювати сім'ю згідно зі своїми засобами до існування, а також мати чи не мати дітей.

5. Можливості для одержання освіти і культурного збагачення повинні бути загальнодоступними.

6. Неприпустима дискримінація за расовими, етнічними, національними, культурними, майновими, класовими, релігійними чи статевими відмінностями.

7. Принцип рівності повинен поважатися в його чотирьох положеннях: рівність перед законом, рівність у правах, задоволення основних потреб (у харчуванні, житлі, безпеці, підтриманні здоров'я, культурі та освіті), рівність можливостей для людини.

8. Кожна людина має право користуватися життєвими благами, прагнути до щастя, творити і відпочивати відповідно власним уявленням, якщо це не несе збитків щодо інших.

9. Неприпустимо утискувати, обмежувати, забороняти свободу людини у тій царині, котра стосується сфери її приватного життя і особистого вибору [3, с.493].

Щодо української держави в цілому та її органів влади, то сприяння втіленню в життя принципів планетарного гуманізму

має стати одним з пріоритетних завдань щодо сьогоденного дня та в майбутнього.

Цікавою з точки зору осмислення ролі гуманізму в історичному розвитку людства є модель генези управління суспільством запропонована А.В. Решетніченком [4]. В ній зазначається, що певним типам історичного процесу відповідає певний характер управління суспільством: протосоціум — харизматичний, рабовласництво — авторитарний, феодализм — ідеологічний, Нові часи — бюрократичний, сучасність — демократичний, найближче майбутнє — гуманістичний. З такою класифікацією доречно погодитися, так як в ній відведена провідна роль в управлінні людством гуманістичному типу спрямування людської історії, що не суперечить гуманістичним Маніфестам.

Однак проти спрощеного розуміння однолінійності зміни типів управлінської діяльності, можна зауважити, що вона, в якійсь мірі, нагадує гегелівсько-марксистську спрямованість історичного процесу, яка викликає певні заперечення:

По-перше, у процесі історичного розвитку типів управління, особливо таких, як авторитаризм і демократія, які дуже часто приходили на зміну один одному. Становлення демократичної держави є нелінійним процесом, він здійснюється завдяки численним флуктуаціям та періодам стагнації. Зміни нагадують коливання «маятника» та засновуються на «принципі доповнюваності». Сьогодні країни з демократичним типом правління (такі, як США, Великобританія, переважна більшість країн ЄС) несуть у собі риси харизматичного, ідеологічного, бюрократичного, авторитарного типів управління. Наприклад, в Україні має зараз місце технократичний тип управління суспільством на протязі подальшої історії буде змінюватися більш демократичними типами з національно-культурними пріоритетами. Така формула прогресу притаманна для багатьох розвинених країн світу.

Крім того, різка зміна типів правління відбувається далеко не за логічною схемою, прикладами чому можуть бути появи тоталітарних режимів ХХ століття, котрі приходили на зміну демократичним. З долею вірогідності можна прорікати як про гуманістичний тип управління, що переважатиме у майбутньому, так і про тоталітарний, оскільки питання в даному випадку лежить в площині стану моралі людства та його ідеалів. Те, що майбутнє суспільство буде гуманним, не гарантується історичним досвідом, оскільки ні у сфері біологічного, ні в царині космічного розвитку, або соціальних трансформацій не існує такого взірця. Навпаки, завжди мають прояв деформації, нерівність протилежних інтересів, котрі

поступово зростають. Більш слушним буде констатувати, що гуманістичне майбутнє не гарантоване людству, а історія є результатом дій самих людей, в основі яких можуть бути певні групові (келейні) інтереси, котрі подаються як національно-значимі, завдяки певному інформаційному та ідеологічному супроводу.

По-друге, сьогодні (як і у минулому, і, скоріше за все, як у майбутньому) гуманізм по відношенню до управління суспільством, державного управління перетинається з макіавеллістською концепцією. Ідеї Макіавеллі щодо принципів управління державою можна назвати антигуманними, оскільки вони визнають за доцільне заради «блага більшості» не зважати на права, потреби і навіть життя «небезпечної меншості». При цьому засоби досягнення мети можуть бути найбрутальнішими (оскільки політика «відділена» від моралі), а співвідношення «більшості» й «меншості» має скоріше не кількісний вимір, а лише ознаку «своїх» та чужих», де на боці «своїх», той, хто приймає рішення. При цьому, за великим рахунком антигуманні ідеї Макіавеллі мають ту особливість, що вони ефективні саме для державного управління, в більшій мірі в періоди скрут та негараздів. Тут як раз виникає суперечність в сфері державного управління: що є вищим: життя чи «інтереси держави»? Як правило, на практиці державні дії надають перевагу саме «інтересам держави», порушуючи при цьому права людини.

Сучасне європейська держава містить у собі певний парадокс: вона прагне створити перш за все гарантовані посади та стійкі доходи для управлінців та державних службовців, котрі не є безпосередніми виробниками матеріальних цінностей та послуг, що завжди пов'язане з ефективним засобом примусу людей до трудової діяльності, посиленням тиску на приватний сектор суспільства. З іншого боку, «західне суспільство прагне до перетворення демократії в засіб маніпулювання громадянами» [5, с. 7].

Однак вплив цінностей гуманізму на суспільства з рафінованими формами експлуатації одних людей іншими завжди був незначним, азовсім нікчемний. Окремі спалахи гуманності лише підкреслюють, що цивілізації не вважали гуманізм за визначальний критерій якості усіх без винятку форм життєдіяльності. Частіше за все суспільство розглядалося як інструмент досягнення військових, релігійних, політичних та економічних цілей окремими групами. Навіть для переважної більшості його прихильників гуманізм залишається доволі вузьким і прагматичним феноменом. Декларативний характер Маніфесту-2000 зайвий раз свідчить про те, що сам по собі принцип проголошення людини най-

вищою соціальною цінністю залишає поза увагою існуючі закони та механізми реалізації його положень.

Практичний зміст справи полягає у тому, що на протязі століть актуальні безумовно важливі й гуманні рішення залишаються на рівні декларацій. Це стосується не тільки фундаментальних домовленостей, що приймаються на рівні міжнародних конференцій, саммітів, а відкрито ігноруються окремими державами та міжнародними організаціями, особливо на регіональних рівнях. З огляду на це варто стверджувати, що відомий людству гуманізм можна назвати «кишеньковим», або «егоїстичним». Принаймні перетворення існуючих форм гуманізму в дійсно важливий інструмент управління суспільством потребує якісних змін не тільки в організації та функціонуванні інститутів влади, освіти, політики, релігії та національної культури. Слід також звернутися до глибинних епістемологічних основ людської свідомості та її соціокультурних вимірів, що мають прояв у певних сенсах, значеннях стереотипах. Доречно зауважити, що осмислення специфіки сучасної свідомості та алгоритмів епохального мислення піддав плідному аналізу відомий французький філософ М. Фуко. Він здійснив глибинний логічний аналіз мови, через аналіз смислів, на яких започатковуються «мовні ігри», через перплетення різних форм людської діяльності в умовах владних стосунків.

Гуманізм як бажана форма соціального устрою перебуває лише у зародковому стані, незважаючи на довгий шлях філософського осмислення гуманізму як соціо епістемологічного принципу. На приклад, процес становлення капіталістичного засобу виробництва в добу Відродження та Нового часу ніс з собою нові суперечливі уявлення про людину як центр світобудови, котрі оприявнювалися у відчутті єдності з природою та світом в цілому. З іншого боку, позитивістське мислення виводить людину з центру світу, оскільки одночасно здійснюється виключення суб'єкта з процесу пізнання та створення «безособистого» інтелекту, що керується природними та математичними законами, де людина посідає місце стороннього спостерігача.

З другої половини XIX ст. в європейській культурі народжується нова епістема, що впливає на рефлексивне мислення наступних двох століть. Формування понять вже не має прямого відношення до реальності, набуває самодостатності та теоретичної автономності. Слова набувають усе більшої абстрактності та самостійності відносно реальних речей та процесів, вони стають основним чинником формування як суспільної свідомості, так й свідомості окремої людини, на противагу поглядам К. Маркса стосовно

пріоритету матеріально — виробничої діяльності. Гуманізм набуває рис суспільно-значущих гасел, становиться предметом навколонукового дискурсу та суспільних обговорень.

Згідно з думкою М. Фуко, слово, поняття стає більш реальним ніж предмет, з цієї причини сучасна думка поглинена аналізом значень, символів та нових смислів. Слова та речі виходять за межі єдиної співвимірності смислової площини, а в подальшій еволюції мова оприявнює своє самостійне буття. В мистецтві, літературі, політиці, науці мова все більше знаходить своє самостійне життя, а співвідношення слів та предметів характеризується своєю випадковістю і не підпорядкованістю формальнологічним законам мислення.

Починаючи з кінця минулого століття людство все більше живе у вигаданому світі. Віртуальні світи створюють середовище для нашого мислення та буття. Слово стає первинним для дії, а певні мислеформи викликають до життя образи реальності, створюють ірреальні світи. Наприклад, Ісус Христос прийшов з нашої свідомості і живе поруч з нами й дві тисячі років, визначаючи нашу мораль та певні цінності європейської цивілізації. У Великій Британії існує музей Шерлока Холмса, в Італії — музей Дона Корлеоне. Зазначені літературні герої, міфи, вимисли прийшли з нашої свідомості й стали реальною значущою практикою, частиною нашого буття, котрі оприявнюють словообрази, вплітаючи їх в реальне життя людини, впливаючи на її мислення. Де закінчується реальність та починається вимисел — визначити достатньо важко в сфері людської діяльності. Це, навіть, і не важливо. Головним є те, що мислеформи допомагають змінювати світ й оновлювати людське буття.

М. Фуко слушно зауважує, що «сучасна людина з її засобами мислення — це недавній винахід, якому ще немає і двох століть» [5, 43], що стає підґрунтям для осмислення інформаційного вибуху, пов'язаного з сучасними ЗМІ, Інтернетом як «колективною планетною свідомістю» [6, 184], політичною міфологією, ідеологією, що створюють соціальні коди, котрі лежать в основі масової культури.

Дослідник зазначив, що прогрес в засобах масової комунікації наприкінці ХХ ст. наблизив людину до створення невідомих раніше засобів маніпулювання людьми, володарювання їх розумом соціометричними науками та ідеології, котрі працюють сьогодні на технології пригноблення свідомості людини.

З цієї причини більшість інформаційного простору зв'язане не з фактуальністю інформації, а з її оцінкою та інтерпретаціями. В політичних баталіях іміджмейкери створюють образ чергово-

го «спасителя нації», замість національних та політичних лідерів вони нам пропонують як товар безталанних акторів далеких від реального життя, котрі мають єдину мету — перетворити сферу суспільного життя в політику, а політику в прибутковий бізнес.

Однак для того, щоб суспільство дійсно «завагітніло» ідеями та принципами гуманізму зазначена ідея повинна стати домінуючою і визначальною.

Беручи до уваги відоме за радянських часів визначення влади як апарату насильства, потрібно сказати, що гуманізму в житті країни буде тим більше, чим меншою стане необхідність у виконанні владою своїх прямих повноважень, тобто чим менше влада буде втручатися в суспільство (стане «стражем вночі»), тим більше будуть спрацьовувати принципи самоорганізації на базі цінностей громадянського суспільства. Для цього потрібен перехід до більш високого рівня суспільного розвитку, передусім у сфері моралі, правової культури кожного громадянина. У такому випадку координуючі, регулятивні та карні функції державної влади поступово будуть нівелюватися, переходячи до громадянського суспільства, але державне управління не зникне ніколи. Таким чином, суперечність між необхідністю гуманізації процесів розвитку суспільства та реаліями здійснення державного управління може бути вирішене лише самим суспільством (у тому числі й гуманізованою неполітичною державною владою, як важливим сегментом суспільних відносин).

Щодо умов сьогодення часу, то процес гуманізації влади, державної служби в Україні та інших країнах світу є важливим і актуальним у зв'язку з тим, що суспільство поступово змінюється, переходить на новий щабель розвитку, потребує більш демократичної влади, оскільки заслуговує на неї.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гуманистический манифест 1 // Здравый смысл. — 1996. — № 1.
2. Гуманистический манифест 2 // Здравый смысл. — 1997. — № 3.
3. Гинзбург В.Л., Кувакин В.А. Международное гуманистическое движение и «Манифест 2000» // Вестник Российской Академии Наук. — 2000. — Том 70. — № 6. — С. 483–493.
4. Решетніченко А.В. Механізми гуманізації процесів розвитку суспільства // Грані. — 2000. — № 6. — С. 92–96.
5. Фуко М. Нужно защищать общество» Курс лекций 1975-1976. СПб: «Наука» 2005. — 312 с.
6. Foucault M. Les mots et les choses. Une archeologie des sciences humaines. — Callimard 1966. — 462 с.